

LLULL, Ramon (2007): *Raimundi Lulli Opera Latina. Tomus XXXII, 27. Ars demonstrativa*. Edició de Josep Enric Rubio Albarracín. Turnhout: Brepols, LXXX + 352 p. (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, 213).¹

Poques persones a hores d'ara se sentirien capaces de posar en tela de judici el caràcter de vaca sagrada que Ramon Llull ha acabat adquirint per dret propi en l'àmbit de la cultura catalana. La seua rendibilitat potencial com a icona nacional fundacional no és simplement un caramel abellidor i fàcil de digerir, sinó que adquireix legitimitat i carta de naturalesa pel fet de fonamentar-se sobre una producció escrita sòlida i extensa, amb una coherència inqüestionable de visió i plantejaments que han fet de Llull un dels pensadors més originals i importants del cristianisme en l'Occident medieval.

Tanmateix, potser fóra aconsellable que féssim un exercici honest d'autocrítica i ens plantejàssem quin és el coneixement real que tenim actualment de l'obra del beat mallorquí en les terres de parla catalana. Com tots els valors culturals segurs, també Llull corre el risc d'acabar esdevenint un boc expiatori sobre el qual fer carregar tota mena de projeccions i autojustificacions interessades, basades en un coneixement insuficient de l'espessor de la seua proposta intel·lectual. Per tal d'aprendre a valorar i estimar correctament els nostres clàssics, convé que evitem arguments de segona mà o, com a mínim, que els mirem de contrastar, sempre que resulte possible, amb el testimoni directe dels seus textos originals.

L'any 1959, la Maioricensis Schola Lullistica de Palma va iniciar la publicació de l'obra llatina completa de Ramon Llull (col·lecció *Raimundi Lulli Opera Latina*, abreviadament *ROL*), però el projecte va quedar interromput després de l'aparició del volum cinquè l'any 1967. A partir de l'any 1975, el Raimundus-Lullus-Institut, centre integrat en la Facultat de Teologia de l'Albert-Ludwigs-Universität (Friburg de Brisgòvia, Alemanya), va reprendre les regnes del projecte. Gràcies a l'esforç continuat d'edició que ha aconseguit impulsar, han aparegut publicats des d'aleshores vint-i-set volums més de les obres llatines completes de Ramon Llull en la col·lecció Corpus Christianorum de la prestigiosa editorial Brepols, amb seu a Bèlgica. Es tracta d'una tasca certament ambiciosa, que exigirà encara

1. Aquesta recensió s'ha beneficiat d'un ajut predoctoral d'investigació FPU del Ministerio de Ciencia e Innovación espanyol [referència AP2005-0137], i s'inscriu en el marc del projecte d'investigació «La cultura literaria medieval y moderna en la tradición manuscrita e impresa (IV)» [referència FFI2009-14206], finançat pel mateix ministeri.

dosis considerables d'energia i treball, ja que s'estima que queden una vintena llarga de volums pendents d'elaboració i publicació. En la línia del que exposava més amunt, no cal dir que l'existència i l'engrandiment progressiu d'un projecte d'aquestes característiques ens ofereix una oportunitat extraordinària per poder consultar de primera mà els textos llatins lullians en edicions fiables, efectuades per regla general sota exhaustius criteris crítics i filològics.

El darrer volum publicat fins ara en la col·lecció de les *ROL* és enterament consagrat a l'edició de l'*Ars demonstrativa*, una de les principals obres de tota la trajectòria intel·lectual lulliana. Convé precisar que l'*Ars* és la matriu formalitzada i estructurada que integra les claus teòriques fonamentals per a la comprensió del pensament del beat mallorquí, orientat en tot moment a l'intent de demostració objectiva de la necessitat dels principis defensats per la religió cristiana. De totes les versions de l'*Ars* que Llull va arribar a redactar, l'*Ars demonstrativa* n'és sens dubte una de les més complexes i exhaustives que es coneixen, si no la que més. D'aquí l'especial rellevància d'aquest nou volum de les *ROL*, de l'aparició del qual no podem sinó felicitar-nos.

El curador del llibre ha estat el Dr. Josep Enric Rubio, professor titular de Literatura Medieval de la Universitat de València. En el pròleg que precedeix la seua pròpia introducció, l'editor emmarca succintament la pertinència de l'aparició de l'obra en un volum únic, i insisteix en la seua importància dins el corpus de la producció escrita lulliana. Tot seguit, indica que l'edició ha estat una tasca que ha requerit de diversos anys, i que difícilment hauria estat possible sense el finançament de la Fundació Alexander von Humboldt d'Alemanya, per mitjà d'una de les seues beques d'investigació.

Tot seguit, s'hi inclou una introducció de quaranta-cinc pàgines d'extensió, que l'editor ha distribuït en dues parts. A la primera, encaminada a la breu discussió i comentari de l'obra, es prenen en consideració elements tant de contingut com estructurals. La segona remet a valoracions relacionades amb el procés de fixació textual dut a terme per l'editor.

Pel que fa al primer apartat de la introducció, Rubio mira de justificar-hi, en primer lloc, el sentit del títol de l'obra. A tal efecte, mira d'establir abans que res algunes comparacions entre l'*Ars demonstrativa* (segona versió axial de l'*Ars* lulliana, escrita al voltant de 1283) i l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* (versió primera de l'*Ars*, composta l'any 1274). La conclusió general que en trau és que entre totes dues no hi ha diferències metodològiques substancials, tot i que la presentació és més sistemàtica, detallada i desenvolupada en l'*Ars demonstrativa*. D'altra banda, mentre que amb el títol de la primera versió, Llull buscava presentar l'*Ars* sobretot com un mètode *inventiu*, en la segona, en canvi, va preferir insistir en la concepció de l'*Ars* com a mètode *demonstratiu*. Tal com Rubio exposa tot citant alguns estudis de Josep Maria Ruiz Simon en suport de la seua argumentació, aquesta dualitat simultània devia resultar sorprenent en el segle XIII, pel fet de no encaixar amb l'horitzó d'expectatives de l'escolàstica aristotèlica, que distingia la *inventio* i la *demonstratio* com a dos àmbits independents: «mientras que la *inuentio* tendía a considerarse como el método que operaba con argumentos meramente probables, la *demonstratio* era el terreno de la argumentación científica demostrativa propiamente hablando» (p. XIX). Per mitjà de la verificació simultània de totes dues sota un sistema únic, Llull pretenia oferir una alternativa integradora, on la *inventio* fos precisament un procediment racional requerit per a tota *demonstratio* posterior.

Rubio remarca que, coherentment amb el títol que rep l'obra editada, el seu pròleg s'articula entorn de la presentació de tres procediments de demostració, la qual donarà lloc a una diferenciació que esdevindrà recurrent en els escrits lullians a partir d'aleshores. Els dos primers eren ben coneguts en l'àmbit de l'escolàstica medieval: la demostració *propter quid*, o demostració per la causa, i la demostració *quia*, o demostració per l'efecte. La principal innovació que introdueix Llull té a veure amb la modalitat tercera, la *demonstratio per aequiparantiam*, desconeguda fins aleshores i a la qual Llull atribuirà, a més, rang de superioritat en comparació amb les dues anteriors. Tal com Rubio exposa al pròleg, aquest tercer tipus d'argumentació «se basa en la coesencialidad de las dignidades divinas, que son los términos que definen a Dios a través de la perfección de sus propiedades inherentes [...] y que, además, constituyen el instrumento para el conocimiento de la realidad creada en tanto que causas primeras de la misma» (p. XX). Llull va reunir les esmentades dignitats divines entorn de la figura A de l'*Ars*, tot

postulant-ne la coessencialitat i convertibilitat mútua en Déu. La formulació de la possibilitat de la *demonstratio per aequiparantiam* és tot just una conseqüència d'aquesta convertibilitat.

Tot seguit, Rubio s'atura a comentar els principis de l'*Ars* i les figures. Tal com exposa encertadament, «el *Ars lulliana* parte de unos principios que le son propios. Y de los que, además, se pueden derivar los principios de otras ciencias, de cualquier otra ciencia, que así pasaría a ser subalterna respecto al *Ars*. Por lo tanto, los principios del *Ars* han de ser demostrables por sí mismos, axiomáticos y universales, para fundamentar en ellos los de las restantes ciencias» (p. XXI). Del que es tracta, en definitiva, és de trobar uns «principia generalia, communia et per se cognita», tal com Llull els designa a la *Declaratio Raimundi*, que puguem ser assumits racionalment per qualsevol individu, independentment de la seua professió de fe prèvia, com a punt de partença per a qualsevol argumentació posterior. A partir de l'acceptació per part de tothom d'uns tals principis, que Llull reunirà formalment en les diferents versions de la seua *Ars* en figures (les quals poden ser circulars fixes, circulars giratòries, triangulars, quadrangulars o bé «tabulars»), hauria de resultar molt més fàcil no només arribar a una concòrdia i una entesa efectives entre les persones, sinó a quelcom més important encara: possibilitar el descobriment inequívoc dels fonaments de la realitat (interpretats sempre en clau cristiana) per mitjà de *rationes necessariae*. Unes raons que ja estarien com implícites en els esmentats principis generals, i que es derivarien de les combinacions que es poguessen establir entre tots ells: d'aquí els procediments combinatoris que l'*Ars* proposa.

A l'apartat següent, Rubio exposa la manera de funcionar de la demostració: «Las cuestiones se resuelven mediante una serie de combinaciones binarias o cámaras que incluyen los principios de las figuras. En estas cámaras está implícita la demostración de los principios, demostración derivada de 'condiciones' o 'máximas' extraídas de cada cámara, y que a su vez funcionan como universales del *Ars* a los que hay que reducir el particular que se busca» (p. XXIV). La combinació en cambres de termes extrets de les figures de l'*Ars* suscita i *suggereix* (o potser podríem dir fins i tot que *exigeix*) l'activació en l'intel·lecte de tota una sèrie de consideracions que en depenen de manera directa i que conduiran indefectiblement a unes condicions necessàries, la negació de les quals només podria donar lloc a absurds ontològics inacceptables. D'altra banda, Rubio també adverteix que malgrat l'esponerositat de possibilitats argumentatives i intel·lectives que l'*Ars* permet, Llull no es va estar mai de tenir presents les insuficiències de l'intel·lecte, especialment quan és aplicat a l'intent de comprensió d'una entitat que l'ultrapassa infinitament: Déu. Si l'enteniment se sentís mai temptat d'identificar contrarietat entre les dignitats divines, l'*Ars* ja preveu la necessitat de postular que aquesta contrarietat «se percibe en el entendimiento pero no se da *realiter*: existe en la razón, no en el objeto» (p. XXIV); dit altrament, «lo que él [l'enteniment] percibe como contrariedad en las dignidades divinas lo es 'secundum rationem contra realitatem'; pero si se atribuye a sí mismo minoridad, y mayoridad a Dios, la aparente contradicción se diluye» (p. XXV). D'aquesta manera, Rubio ens mostra que l'*Ars* disposa també de recursos per a la resolució dels conflictes suscitats quan l'intel·lecte identifica qüestions contradictòries en aparença, però que no ho són en l'ordre de la realitat.

Més endavant, Rubio dedica atenció a la distribució estructural de l'obra en les quatre distincions que segueixen al pròleg. La primera fa referència a les figures, que en l'*Ars demonstrativa* s'eleven a la xifra de dotze, i són dobles en deu dels casos, és a dir, incorporen dues «subfigures» (passeu-me el mot) a les quals Llull es referirà en cada cas com a «primera figura» i «segona figura». Les «primeres figures», així com Y i Z (les dues figures «simples» que presenta aquesta versió de l'*Ars*), són representades gràficament amb forma circular (amb l'excepció de la figura elemental, que adquireix una representació quadrangular), mentre que les «segones figures» prenen sempre la forma de triangles rectangles, i inclouen totes les combinacions binàries que es poden generar a partir dels principis que integren les «primeres figures» respectives.

La segona distinció tracta de l'aplicació dels «triangles» de la figura T a les cambres de la segona figura elemental (vinculable amb la naturalesa sensual de les coses existents) i la segona figura demostrativa (vinculable amb la seua naturalesa intel·lectual), circumstància que permet a Rubio fer algunes observacions sobre la jerarquia que Llull identifica en el procés d'investigació epistemològica de la

realitat dut a terme per l'ànima racional humana, on la percepció sensual precedeix (i se situa sempre al servei de) la percepció intel·lectual. Aquesta gradació és una conseqüència inevitable de l'exemplarisme ontològic que transita tota la cosmovisió lul·liana i del qual es deriva l'ús recurrent per part de Llull de l'«analogia elemental», que tal com Robert D. F. Pring-Mill va indicar, se situa ben coherentment «como fundamento de la estructura y del funcionamiento del *Ars* luliana en sus primeras versiones» (p. XXVIII). Rubio clou el seu comentari a aquesta segona distinció deixant clar de quina manera Llull pretenia que la combinació dels termes en cambres permetés generar en tots els casos arguments *necessaris* en suport de la identificació de la veritat: «si el particular que se busca (o sea, la solución a la cuestión planteada) conviene con las condiciones extraídas de la cámara, tal particular es afirmable; si las contradice, entonces es negable» (p. XXIX).

La tercera distinció tracta sobre el concepte d'*intentio* tal com el va emprar sempre Ramon Llull, en estreta vinculació amb l'àmbit de la teologia. El filòsof mallorquí distingeix dues modalitats d'intenció: la primera, identificada com a *causa finalis* cap a la qual tendeix l'ésser, i la segona, que és caracteritzada com a «id, quod se habet ad finem», i que per tant, tot i preservar la seua rellevància, ha de ser valorada en termes funcionals o instrumentals, en la mesura que se situa sempre al servei de la intenció primera: servir, honrar i estimar Déu. Així mateix, llegim que en aquesta distinció, Llull exposa setze *modi* o contextos determinats d'aplicació de l'*Ars*, que li permeten evidenciar a bastament el grau de multifuncionalitat del seu sistema, aplicable a tota mena de situacions.

Finalment, pel que fa a la quarta distinció, l'editor explica breument la seua estructura en dues subparts. La primera consta de 38 qüestions acompanyades de les solucions corresponents, formulades per mitjà de l'enumeració de les cambres o universals que es corresponen amb el particular cercat en cada cas, a la qual Llull afegirà encara una explicació detallada del sentit d'aquestes cambres. En la segona part, que consta de 1042 qüestions, Llull prescindirà ja d'aquestes explicacions detallades per sobreentendre que el mateix usuari de l'*Ars* hauria de ser capaç de generar-les autònomament, i n'ofereix únicament la resolució per mitjà de la relació de les cambres pertinents. Rubio exposa l'esquema operatiu general emprat per Llull a l'hora de buscar resposta a aquestes qüestions, tot afirmant: «La primera cámara de cada solución es el núcleo de la respuesta, y las restantes cámaras que le siguen se dirigen a ella por concordancia o por contrariedad» (p. XXXII). Ben oportunament, Rubio aconsegueix fer veure que malgrat l'aparença mecanicista del sistema lul·lià, és en la resolució concreta de qüestions on es percep més clarament que l'*Ars* no es pot posar en funcionament sense una intervenció activa, en sentit voluntarista, de qui pretenga erigir-se'n en usuari.

Després d'aquest comentari de continguts, Rubio obre la segona part de la seua introducció, dedicada a l'exposició dels criteris de fixació textual que ha aplicat en l'edició. En primer lloc, afirma que no hi ha dubte de la paternitat lul·liana de l'*Ars demonstrativa*, i enumera els catàlegs que la registren. Tot seguit, exposa que el text llatí d'aquesta obra ens ha pervingut en 24 manuscrits (set dels quals són incomplets o presenten només fragments de l'obra), enfront del manuscrit català únic que es conserva a Magúncia. Dels manuscrits llatins, Rubio ha decidit rebutjar-ne dos de cara a la seua edició, pel fet de resultar escassament significatius i contenir, a més, nombrosos elements espuris o una ordenació de continguts diferent a l'original. A banda, assenyala l'existència d'altres dos manuscrits que contenen fragments llatins copiats de l'*Electorium* de Thomas Le Myésier on es fa referència a l'*Ars demonstrativa*, però només parafràsticament, raó per la qual no ha considerat pertinent prendre'ls en consideració. Tot seguit, Rubio descriu amb cura els diferents manuscrits llatins de què s'ha servit, i dedica encara un subapartat a comentar els trets més importants de l'edició maguntina de 1722 a càrrec d'Ivo Salzinger, única versió impresa completa en llatí de l'obra de què es disposava fins ara. Els diferents manuscrits consultats presenten una notable uniformitat de lectures, raó per la qual cal sobreentendre que el text editat tindrà un grau alt de fidelitat respecte del text original. L'editor justifica amb escrupolositat i precisió el *stemma codicum* corresponent, que es bifurca bàsicament en dues grans branques de manuscrits emparentats textualment, i pren com a referència principal el més antic dels manuscrits coneguts, pertanyent a la primera de les branques: el que hi ha a la Biblioteca Nazionale Marciana de Venècia, que es remunta a finals del s. XIII i ofereix un text revisat i corregit a consciència. Un dels manuscrits de la

segona branca, procedent del segle XIV i allotjat a la Biblioteca Ambrosiana de Milà, és emprat com a autoritat textual en els casos en què resulta evident que el manuscrit primer presenta errades. Als marges del cos del text editat trobem indicades amb precisió les paginacions originals corresponents a tots dos manuscrits. En ocasions, l'editor ha optat així mateix per comparar el text llatí amb l'únic manuscrit català conservat, per tal de corregir alguns errors comuns a tota la tradició llatina. Rubio dedica encara unes poques línies de la seua introducció a la discussió de la possible anterioritat de la versió llatina de l'*Ars demonstrativa* respecte de la versió catalana, o viceversa. Tot i aventurar la possibilitat d'una precedència del text llatí, d'acord amb una hipòtesi prèvia formulada per Anthony Bonner l'any 1989, Rubio admet que les dades disponibles i les investigacions que han estat efectuades fins avui no permeten arribar encara a cap conclusió sumària en aquest sentit, raó per la qual convindrà estudiar més a fons aquest punt concret en el futur.

Prèviament al text editat, trobem unes làmines en color que reproduïxen gràficament totes les «primeres figures» presentades en l'obra, a més de les dues figures «simples» Y i Z. En cada cas s'ofereix, en primer lloc, una reproducció escanejada de les figures originals tal com apareixen al manuscrit venecià del segle XIII, i tot seguit, una reconstrucció informàtica més simplificada i funcional de totes les figures (amb l'única excepció, poc rellevant, de les dels termes de teologia, filosofia i dret), gràcies a la qual resulta possible llegir i relacionar amb facilitat els termes que les integren. Les «segones figures», representables gràficament en forma de triangle, només apareixeran dibuixades en l'interior de l'obra, més concretament als diferents subapartats de la distinció primera on van ser originalment encabides.

El text està editat amb una cura i una precisió filològica notables, i l'aparat crític a peu de pàgina ens ofereix puntualment les diferents variants textuales que es poden advertir en els manuscrits analitzats. Tota tasca d'edició és feixuga, i quan el nombre de manuscrits disponibles és elevat, resulta difícil completar-la sense errors. Les distraccions en el text que Rubio ens ofereix són, tanmateix, escasses i poc significatives. Ens trobem, per tant, davant d'una edició sòlida i completa, realitzada sota criteris de gran exigència científica, que d'ara endavant hauria de servir com a referència inexcusable no només als interessats en una millor comprensió i en la reactualització de l'obra d'un dels clàssics indiscutibles de la cultura catalana, sinó encara a qualsevol estudiós competent de filosofia i teologia medieval d'arreu del món.